

БОРОТЬБА УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЗА ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ВОЛИНІ У 1930-х РОКАХ

У статті досліджено участь членів українських політичних партій УНДО та УСРП у справі захисту української школи від полонізації на Волині у 1930-х рр.

Ключові слова: Волинь, політична партія, плебісцит.

В статье исследовано участие членов украинских политических партий УНДО и УСРП в деле защиты украинской школы от полонизации на Волыни в 1930-х гг.

Ключевые слова: Волынь, политическая партия, плебисцит.

The activity of Ukrainian political parties UNDO of USRP in the protection matters of Ukrainian school against Polonisation in Volyn region during 1930th.

Key words: Volyn, political party, plebiscite.

Актуальність дослідження. Проблема захисту української державної освіти від полонізації у 1920-х – 1930-х рр. та роль у цьому українських політичних партій УНДО та УСРП на Волині і нині є актуальною.

Метою дослідження є на основі аналізу праць українських і польських істориків та першоджерел висвітлити роль волинських структур УНДО та УСРП у боротьбі за збереження української державної школи у краї у 1930-х роках.

Аналіз досліджень і публікацій. Питанню участі волинських структур УНДО та УСРП у боротьбі проти полонізації освіти на Волині присвячено ряд наукових праць. Ці питання розглянуто у роботах М. Сивіцького [1], В. Мудрого [6], В. Колесника [11] та інших вчених, які досліджували питання, пов'язані з суспільно-політичною ситуацією на Волині у міжвоєнний період.

Період перебування західноукраїнських земель у складі міжвоєнної Польщі характеризувався посиленням наступу польської влади на національні меншини, насамперед українське населення держави. Внутрішня політика польських урядів була спрямована на полонізацію непольського населення держави. Враховуючи історико-етнічні особливості регіонів, які були включені до складу Другої Речі Посполитої, тогочасні польські уряди у різних регіонах використовували індивідуальну тактику. Важливу роль у полонізації української більшості східних воєводств мала відіграти освіта, саме тому з першої половини 1920-х рр. розпочався планомірний наступ на українські школи.

Незважаючи на конституційні гарантії національним меншинам на право навчатися рідною мовою, а також підтвердження цього права низкою мирних договорів (Ризького 1921 р., рішення Ради Послів 1923 р. тощо), згідно яких польські урядовці взяли на себе зобов'язання створити умови для вільного розвитку освіти та збереження релігійної ідентичності українського, білоруського та російського населення на початку 1930-х рр. у багатьох населених пунктах Західної України було перетворено українські школи у польські або утравквістичні (двомовні польсько-українські).

Для забезпечення поставленої мети було створено необхідну правову базу. 31 липня 1924 р. за ініціативи тогочасного міністра освіти та віросповідань С. Грабського було прийнято закон, згідно якого навчання рідною мовою могло здійснюватися на вимогу не менше 40 батьків дітей шкільного віку, що проживали у даній місцевості. А для того, щоб школа перейшла на польську мову навчання, достатньо було зібрати підписи лише 20 батьків [1, s.64].

З введенням в дію даного закону виникла реальна загроза перетворення українських шкіл у польські або утравквістичні. На Волині у 1924-1925 навчальному році «*Кураторія Волинська заборонила викладати в пов'язаних школах географію та загальну історію на українській мові, переводячи ці предмети на польську мову. Таким чином, виклади на українській мові зменшилися до двох предметів: української мови і математики*», – констатував волинський часопис «Дзвін» ще у липні 1925 р., аналізуючи ситуацію у системі державних шкіл на Волині [2, с.1].

Така ситуація у системі державної освіти викликала протести як з боку чільних українських політиків, так і населення. Українські парламентарі неодноразово у парламенті Польщі піднімали проблему збереження української державної освіти та намагалися протидіяти закриттю польською владою українських шкіл у краї. Так, ще 23 квітня 1923 р. посол до сейму С. Козицький, виступаючи у сеймовій освітній комісії, наголосив, що «*Спочатку адміністрація польська хоч правда і не дбала про те, щоб збільшити число шкіл українських, але не перешкоджала сільським громадам закладати школи хоч би приватні... В минулому році, власне з початком біжучого року відношення влади шкільної до українського учительства круто змінилося і то змінилося на гірше*» [3, арк.1]. Тоді ж від імені Української парламентської репрезентації (УПР) С. Козицький подав на розгляд сейму посольський внесок, в якому йшлося про те, що польська влада повинна залучати до праці на шкільній ниві українських учителів на Волині, Холмщині, Поліссі та Підляшші [3, арк.11-12].

Проблема збереження української державної освіти неодноразово піднімалася й українськими парламентарями, членами УПР. Так, виступаючи на посольському вічі, 10 серпня 1924 р., у с. Здовбиця (Здолбунівський повіт, Волинського воєводства), послі польського сейму С. Підгірський, М. Чучмай та сенатор О. Карпинський звернули увагу на те, що польська влада піддавала дискримінації українську культуру й освіту, а члени УПР захищали й у подальшому будуть у парламенті захищати права українського населення країни [4, арк.41]. Подібні заклики лунали й на ряді інших посольських віч, які відбулися у той період у краї.

Однак, польська влада не зважала ні на протести українського населення краю, ні на виступи українських парламентарів у сеймі та сенаті Другої Речі Посполитої, а продовжувала дотримуватися раніше взятого курсу на колонізацію закладів освіти.

Наступ на українство з боку тогочасних польських урядовців призвів до того, що в 1932-1933 навчальному році залишилося лише 4 українські школи з діючих 1 686 початкових шкіл [5, s.5]. Для порівняння у 1924 р. на Волині функціонувало 289 українських шкіл.

Отже, ситуація з українською освітою у краї склалася катастрофічно. Воно й не дивно, адже основною метою польської влади була політика колонізації українського населення краю.

Українські політичні партії, які функціонували у той період у краї, приділяли значну увагу проблемі збереження української державної освіти. Ще у 1920-х рр. Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), окрім відстоювання функціонування українських державних шкіл, добивалося відкриття українського університету у Львові. Про це неодноразово писалося в партійній пресі [6, с.170-173].

Проблеми української освіти неодноразово порушувалися наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. у парламенті країни. Зокрема, виступаючи в сеймі 2 червня 1928 р., посол, член УНДО В. Целевич, характеризуючи ситуацію в системі освіти на Волині, констатував, що «В сучасний момент у Волинському воєводстві на 1 144 народних школи тільки 4 школи з українською мовою навчання, 390 утраквістичних і аж 750 польських шкіл, у 395 з яких українська мова не викладається» [7, с.12]. На початку січня 1932 р. у своєму виступі у сеймі посол до сейму, член УНДО Д. Великанович торкаючись проблеми освіти зазначив, що коли у 1922-1923 навчальному році на українських землях у складі Другої Речі Посполитої було 2 676 українських шкіл, то у 1930 р. їх залишилося лише 757. А близько 300 тисяч українських дітей взагалі не відвідували школу. Щодо проблеми учителів-українців то їх з 67 тисяч було лише 3,5 тис., і то їх переводили працювати з українських земель на етнічні польські [8, с.1]. Така політика польської влади на західноукраїнських землях мала визначену мету: за допомогою вчителів-поляків активізувати процес колонізації українського населення регіону. Тому багато вчителів-українців змушені були працювати у польських школах й викладати свої дисципліни польською мовою. Значна частина дипломованих вчителів-українців взага-

лі не мала можливості працювати у системі освіти. Натомість багато вчителів-поляків, які працювали на Волині, взагалі не володіли українською мовою, а дехто з них не мав навіть спеціальної освіти. Критерієм призначення на посаду вчителя початкової школи часто виступали не професійні знання чи освітній рівень, а національність тої чи іншої особи й її лояльність щодо польської влади. Тому перевага надавалася полякам, які мали прищепити українським дітям зі шкільної лави любов не до України й українського народу, а любов до Польщі й польської культури.

Не залишались осторонь від проблем нищення польською владою української освіти і соціалістичні радикали. Наприклад, на нараді партійного активу Української соціалістично-радикальної партії (УСРП) у селі Басів Кут (Рівненський повіт) влітку 1932 р. посол до сейму М. Матчак зазначив, що близько 300 тис. дітей у Західній Україні взагалі не відвідували школу, а польська влада українські школи перетворила в польські, у зв'язку з чим послі та сенатори від УСРП та УНДО неодноразово зверталися до міністерства освіти, але відповіді від міністерства на свої звернення так і не отримали [9, арк.306-307].

Польська ж сторона послідовно обстоювала думку, що зближення між українським та польським етносами в державі настане лише тоді, коли вони будуть навчатися одною мовою, що саме це створить бажані передумови для гармонійної співпраці між народами. Тому оптимальним варіантом співжиття моделювалось утворення суто польських шкіл. А зближення між українцями та поляками настане лише тоді, коли, наприклад, населення села польського і села українського ухвалить рішення про утворення для себе суто польських шкіл [10, s.3].

Польська влада робила усе можливе, щоб знищити українські школи. У березні 1932 р. польський сейм (незважаючи на протидію з боку українських політичних сил та українського населення західноукраїнських земель – *авт.*) затвердив новий закон про школу, згідно з яким була проведена докорінна реорганізація початкових, середніх і фахових шкіл. Семикласна народна школа реорганізовувалась у початкові школи трьох ступенів. Так школу I-го ступеня дозволялося відкривати лише в місцевостях із кількістю дітей не менше – 60, школу II-го ступеня – не менше 350. Тому школи II-го і III-го ступеня могли бути відкриті лише у значних населених пунктах, куди не могли дістатися діти з малих сіл. Таким чином, переважна більшість дітей шкільного віку закінчувала своє навчання після 2-3 років перебування за партою [11, с.339].

На Волині шкільну проблему воєвода Г. Юзевський вирішував досить обережно. Ним допускалося відкриття українських шкіл лише у особливих випадках. Натомість воєвода пропонував повернути українську мову до окремих шкіл, які були раніше сполонізовані, сподіваючись, таким чином, з одного боку, задовольнити нагальні освітні проблеми українського населення регіону, а з іншого – долучити українську молодь до польської культури [11, с.339].

Як досвідчений політик, Г. Юзевський, розумів, що для реалізації «волинської програми» потрі-

бні досвідчені кадри, які не обтяжені багажем минулого. Їх підготовка була покладена на Кременецький ліцей. З цією метою було відкрито народний університет у селі Михайлівка (Дубнівський повіт), де щороку відбувалося по два 4-х місячних навчальних курси для молоді (чоловічі та жіночі). До початку війни там було навчено близько 300 слухачів. У 1935 р. було відкрито другий народний університет у селі Ружин (Ковельський повіт), яким керував відомий польський діяч Казімеж Банах, а в 1939 р. третій народний університет було відкрито у селі Малинськ (Костопільський повіт) [12, с.185].

Таким чином, незважаючи на те, що на Волині збільшилася загальна кількість освітніх закладів, більшість з них мали своєю метою проводити колонізаційну політику в регіоні. А українська більшість фактично опинилася без своєї національної школи.

Основними формами захисту освіти, які практикували українські національні партії, було проведення народних віч та шкільних плебісцитів. На них збирали підписи батьків за право навчання дітей рідною мовою. У Рівненському, Володимирському, Здолбунівському, Костопільському, Луцькому, Ковельському та Дубнівському повітах влітку-восени 1933 р., за даними коменди державної поліції, було проведено 144 шкільні плебісцити [13, арк.97-98]. У поясненні до даного документа зазначалося, що в Дубнівському, Костопільському, Рівненському та Здолбунівському повітах ініціаторами проведення шкільного плебісциту були партійні організації УНДО та УСРП [13, арк.98].

Однак польська влада не визнала результатів плебісцитів, вважаючи їх проведення незаконним. З цього приводу газета «Діло» писала, що «*На практиці це означає ліквідацію на Волині українського шкільництва на всі 100 відсотків*» [14, с.2].

Незначна кількість проведених плебісцитів на Волині (у порівнянні з воєводствами Галичини) пояснюється тим, що польська адміністрація застосовувала репресії до їх учасників. Наприклад, у березні 1932 рр., у селі Підлужжя (Дубнівський повіт) було проведено шкільний плебісцит. Але не встигли дійти до в'їзної гміни заповнені та підписані декларації, як у селі з'явилася поліція і почала відвідувати українців, які підписали декларацію. Всюди було знайдено якісь порушення як засмічене подвір'я чи не пофарбований паркан тощо. У результаті гміна визначала покарання – штраф від 5 до 15 злотих, залежно від рівня активності в українському русі. Апеляції до окружного суду в Рівному ніхто не виграв, а штрафи були підвищені до 25 злотих [12, с.58-69]. Ця причина зумовила те, що на Волині кількість шкільних плебісцитів упродовж 1932-1933 рр. у порівнянні з Галичиною була не значною. Або ж як це сталося 27 червня 1933 р. у селі Млиновець Кременецького

повіту, де поліцією було заарештовано й ув'язнено трьох селян за проведення шкільного плебісциту ще у грудні 1932 р. Саме тому на Волині, кількість шкільних плебісцитів упродовж 1932-1933 рр. у порівнянні з воєводствами Галичини була незначною [15, с.5].

Таким чином, застосування місцевою адміністративною владою репресій до активних учасників плебісцитів призвело до того, що українське населення Волині досить інертно поставилося до їх організації та проведення. Штрафування їх учасників носило прихований характер. Представники влади штрафували не за участь у плебісциті, а за якусь іншу провину, однак учасникам цих акцій було зрозуміло за що так «оперативно» їх карають. Така діяльність польської влади сприяла тому, що число бажаючих українців заповнити плебісцитові петиції на Волині не було значним.

Польська влада окрім репресій проти рядових учасників плебісцитів застосовувала репресивні заходи проти ряду членів УНДО з Рівненського повіту. Зокрема, 10 вересня 1933 р. у Здолбуніві поліція заарештувала Я. Бусела, в якого під час обшуку було вилучено близько 32,5 кілограма нелегальної літератури, виданою Організацією українських націоналістів (ОУН). Усі ці видання були спрямовані проти колонізації освіти. У матеріалах справи як члени націоналістичного підпілля фігурували члени УНДО з Рівненського повіту, а саме: Н. Кузьминець, М. Негребецький [16, арк.44-47].

Таким чином, українська інтелігенція, яка входила до складу легально діючих українських політичних партій УНДО та УСРП значну увагу приділяла справі захисту української освіти від колонізації, а основними формами боротьби за збереження української освіти, які ними використовувались була організація та проведення народних віч, партійних нарад та шкільних плебісцитів, спрямованих на захист української школи від колонізації, на яких збирали підписи українських громадян за право навчатися рідною мовою. Щодо організації та проведення плебісцитів, то хоча й на них було зібрано певну кількість підписів українського населення Волині за право навчатися рідною мовою, однак їх так і не змогли використати члени УПР у парламенті країни, оскільки польська влада не визнала результатів цих плебісцитів, вважаючи їх проведення незаконним. У результаті це призвело до того, що у 1933-1934 навчальному році на Волині кількість українських шкіл зросла лише до 7 й то завдяки рішучим діям членів підпільної Організації українських націоналістів (ОУН), яка на відміну від УНДО та УСРП використовувала й радикальні методи боротьби за збереження української державної школи на Волині.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. – Т. 1. – Warszawa, 1992.
2. З двома язяками чи з одним // Дзвін. – 1925. – 3 лип.
3. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО), ф.60, оп.1, спр.10.
4. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО), ф.33, оп.4, спр.4.
5. Wołyn. – 1934. – 22 stycznia.
6. Мудрий В. Змагання за українські університети в Галичині. – Львів – Нью-Йорк, 1999.

7. За українську школу! – Львів, 1928.
8. Новий час. – 1932. – 23 січ.
9. ДАРО, ф.33, оп.4, спр.56.
10. Wołun. – 1934. – 28 stycznia.
11. Колесник В. Українська інтелігенція Волині та Холмщини у боротьбі за національну школу // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: Зб. наук. праць. – Луцьк, 2008.
12. Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів. – К., 2005.
13. ДАРО, ф.113, оп.1, спр.241.
14. Діло. – 1933. – 29 листоп.
15. Новий час. – 1933. – 20 лип.
16. ДАВО, ф.1, оп.2, спр.3727.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

М.О. Багмет – д.і.н., професор, проректор ЧДУ ім. Петра Могили.

© Я.П. Цецик

Стаття надійшла до редакції 27.02.09